

På realismens vinger

Et vue over realismen i ny dansk børnelitteratur

Af Line Beck Rasmussen

Line Beck Rasmussen, f. 1976

Cand. mag. i litteraturhistorie. Skribent for Litteraturmagasinet Standart, anmeldelser af skønlitteratur for voksne og fast klumme om børnelitteratur, Lines Cirkel. Artikler i PLYS.

Realisme er ikke bare realisme

I de senere år har man kunnet spore en øget interesse for realisme. Både i kunsten og i teorien om den. Inden for voksenlitteraturen taler man om nyrealisme, men realistisk børnelitteratur bærer i manges bevidsthed stadig præg af 70'ernes socialrealisme. Dette er dog langt fra tilfældet.

Begrebet 'realisme' er svært at definere. Det indgår i hverdags sproget, i filosofien og i æstetikken, hvor det, som Per Stounbjerg skitserer i en artikel, bliver endnu sværere. For i æstetikken er realisme både "en teori om kunstens væsen (litteraturen er udsagn om og repræsentation af virkelighed'), en norm ('god litteratur er realistisk, for den siger noget sandt om vores væren i verden'), en transhistorisk modus (i et af realismeforskningens hovedværker behandler Auerbach virkelighedsfremstillingen i vestlig litteratur fra Homer til Virginia Wolf) og en periode eller epokal strømning (ofte brugt om europæisk litteratur fra 1830 til 1890)".¹

Diskussionen om litteraturens forhold til virkeligheden kan spores tilbage til Aristoteles, der i sin *Poetik* indstifter mimesis-begrebet. Her definerer han digtning; epik såvel som tragik og komik er "skabende gengivelser ("efterligninger" eller mimesis) af virkeligheden".² Mimesis er en efterligning af verden med det formål at forstå den og leve i den. Men efterligningen er i lige så høj grad en konstruktion som en afspejling. Mimesis er ikke blot en virkelighedsefterligning, men en virkelighedsfremstilling. Aristoteles understreger selv den stærkt konstruerende proces, der sker, når et digt efterligner virkeligheden. Hans mimesis-begreb er således forskelligt fra Platons, og det er en misvisende opfattelse at forstå mimesis som en direkte eller realistisk gengivelse af virkeligheden. I poetikken påviser Aristoteles dermed, at vores vurdering af tekstens realisme ikke afhænger af forholdet mellem tekst og virkelighed, men af forholdet mellem tekstens konstruktion og hvad læseren antager for sandsynligt og virkeligt.³

Realisme er altså ikke bare realisme. Litteraturteoretikeren Roman Jakobson pegede i 1921 på, at 'realisme' er en relativ og konventionel størrelse, der hele tiden bliver 'genopfundet'. For eksempel ændres både vores opfattelse af virkeligheden og måden, litteraturen forsøger at reproducere den på med udviklingen af nye medieformer som først fotografiet og senere filmen, computerspillet og andre medier. Måden vi opfatter virkeligheden og den måde, vi ser, læser og skaber mening, er altså ikke givet én gang for alle. Virkeligheden forandrer sig. For at repræsentere den, må repræsentationsformerne også ændres. Og man må sande, at hvad der var "realistisk" litteratur engang, ikke nødvendigvis er realistisk i dag. Ligeledes kan man

sige, at verden ikke nødvendigvis ser ens ud for alle, hvorfor det, der eksempelvis virker realistisk for børn, ikke altid gør det for voksne og omvendt.

Fordi realisme ikke er et stabilt begreb, kan man spørge, hvad vi opfatter som realistisk og hvordan realistisk børnelitteratur ser ud i dag. Zapper- og multimediekulturen har muligvis medført, at den opsplittede og beskrevende tekst er mere realistisk end en sammenhængende fortløbende fortælling, der faktisk er den dominerende. I børnelitteratur har der hidtil været en klar tendens til, for at bruge George Lukács' termer, at fortælle mere end at beskrive. I sit berømte essay "Fortælle eller beskrive?" (1936) kontrasterer George Lukács realismen og naturalismen – i modsætning til mange, der ser naturalismen som en afart af realismen – og han definerer dem ved henholdsvis en fortællende og en beskrivende stil. 'Fortællingen' er defineret ved en alvidende fortæller og en episk handling. Disse tekster er retrospektive, hvilket skaber et overblik og skelner mellem det væsentlige og det uvæsentlige. En fortællende tekst handler om det typiske, afdækker overfladen, så det bliver klart, hvordan verden virkelig ser ud. I modsætning hertil stiller Lukács 'beskrivelsen', der er karakteriseret ved brug af synsvinkler og synsvinkelskift. Der er tale om et virvar af ligeværdige detaljer, som Lukács mener dyrker overfladen og skaber falsk subjektivitet. Som marxistisk litteraturkritiker er Lukács tydeligvis fortalende for fortællingen frem for beskrivelsen, fordi realismen viser, hvordan samfundet ser ud, skaber engagement og danner grobund for forandringer, mens beskrivelsen kun er overfladisk iagttagelse.

Lukács' skelnen mellem fortælle og beskrive er interessant i forbindelse med realismen i børnelitteratur. Tidligere var der en klar forkærlighed for den fortællende stil med en alvidende fortæller, episk struktur og det grundlag for erkendelse og forandring, som Lukács foreskrev. Man kan sige, at Lukács' krav til den realistiske litteratur minder om de krav, der var til den børnelitteratur, vi så i Danmark i 1970'erne med tydelige didaktiske og pædagogiske intentioner. I nyere børnelitteratur dels suppleres dels afskaffes den alvidende fortæller. Der eksperimenteres med synsvinklen, situationer og mennesker beskrives i stigende grad, og bøgerne falder dermed mere ind under Lukács' beskrivende litteratur.

84

I dag ser vi altså den alvidende fortæller og episke struktur suppleret af synsvinkelskift, beskrivelser, disparate handlinger og tilfældige rækkefølger, som læseren selv skal kæde sammen. Det kræver en udviklet kausaliseringskompetence at sætte disparate handlingenheder i tilfældig rækkefølge sammen til en meningsgivende historie; en kompetence nutidens børn i

en vis udstrækning besidder på grund af nye medieformer. Realisme behøver ikke være så narrativ i dag, for at det giver mening for børn. Tværtimod virker en sådan fortællende litteratur måske urealistisk.

Igennem flere år har man set en tendens til ”modvilje” mod realisme i børnelitteraturen. Dette skyldes sandsynligvis en reaktion mod mange års didaktiske fortællere og 70’ernes socialrealisme. I dag ser vi i stigende grad, at når problemer og tabuer behandles i litteraturen, sker det ikke gennem realistiske, men eksempelvis gennem fantastiske eller groteske historier.⁴ Modviljen mod ”beton-socialrealismen” har ført til opelskning af fantasien, hvilket har gjort, at realismen i flere år har fristet en tilværelse i skyggen af for eksempel fantasy-genren. Dette gør sig især gældende i romanen. I billedbøgerne ser man en tendens til det groteske både i stil, indhold og illustrationer. Børnelitteraturen synes fyldt med små groteske historier, fantastiske fortællinger og nonsens. Hvis man endelig støder på noget, der minder om en repræsentation af et realistisk univers, som vi tidligere så den, er den krydret med groteske indslag eller lidt magisk realisme.

Fantastisk realisme

I den danske børne- og ungdomslitteratur inden for de seneste år er det som sagt svært at finde ”ren realisme” for de små. Man kan muligvis argumentere for at det groteske, fantastiske og nonsensdigtningen er en form for realisme. Fra et barns synsvinkel kan virkeligheden virke fantastisk, og det kan opleves som om mennesker siger en masse sludder og vrøvl. Måske er realisme kun realistisk i den forstand, at den udtrykker en bestemt voksen forestilling om, hvad virkeligheden er.

Et eksempel på en bog, der uden tvivl dog kan karakteriseres som realistisk og samtidig skildrer verden fra et barns synsvinkel, er Anders Johansens *Lasses store verden* (2003). En yderst realistisk historie om – ja – Lasses store verden. Bogen er en episodisk fortælling, der foregår i slutningen af 1950’erne og begynder med ordene: ”Dengang Morfar var en dreng på femseks år, hed han ikke Morfar. Han hed Lasse [...]”. Denne begyndelse angiver en ramme for fortællingen. Det er historier, som en morfar har givet videre til sit barnebarn. Det er en anden tid med udbringning af købmandsvarer, hjemmegående mødre, rumhunden Laika osv. Ellers handler det om almindelige og genkendelige oplevelser, tanker og overvejelser om fordele og ulemper ved at være lille i en stor verden. Det handler om, hvordan det er at være Lasse på 6 år og bo med storebror og storesøster, far og mor, og om livet, der udspiller sig i det, der på en gang er et lille samfund og en stor ver-

den. Vi møder Mekanikeren, Doktoren, Kæmpe-Kaja, Kartoffelnæsen, Freddy Blodtud, Heksen, Hysse-Hansen og alle de andre i en verden, der byder på spændende steder som ødemarken og svimmelbakken.

Lasses store verden beskriver verden set fra et barns synsvinkel, en verden, der i sin realisme kan virke grotesk, når man ser den fra nedenunder, som når talen falder på Kæmpe-Kaja: "Der er andre, der siger, at Kæmpe-Kaja er *ånds-svag*. Og at det er et kors for hendes forældre at have hende boende hjemme. Og at hun er stærk som en okse og dum som en stud og ligner en abe i fjæset. Men Kæmpe-Kaja er altid glad" (s. 47). Midt i den parataktiske stil, der mimer et barns, er det tydeligt, at det er voksnes udtryk, der gengives, som at det er et kors for Kajas forældre, at hun er stærk som en okse og samtidig, som en anden slags kvæg, er dum som en stud. Lasses verden er fyldt med observationer og konstateringer, der tyder på hans anelse om, at noget gemmer sig bag udsagn og gerninger, uden helt at vide hvad. For eksempel at far ikke synes, der er plads til flere roser i haven, da mor får nogle af Doktor Schmidt, der er gammel barndomsven med mor. Eller at moren forklarer Lasse, at Heksen ikke er en heks. Hun er blot en ensom gammel dame, som er blevet lidt sær. Alligevel går moren en stor bue uden om hende og hendes barnevogn. Gennem Lasse viser Anders Johansen også, hvordan tilgangen til verden kan være yderst sanselig:

Han kan se stjernerne oppe i himlen. De funkler som de lyseblå sten i mors fine broche. Han tænker på rumhunden Laika – flyver den stadig rundt deroppe? Og mormor, er hun der også? Kom den lysende engel og tog hende med op i himlen? Eller skal hun virkelig ned i kirkegårdens kolde jord ved siden af morfar? (s. 158)

Beskrivelsen vidner om en associerende tankegang, en sanselighed og det fantastiske i virkeligheden. Midt i hverdagens kogte torsk og store bøller findes en lysende engel. Og sådan ser verden også ud. Der findes store kælderkryb og uhyrer under sengen, og stuen forvandles på et sekund til en frodig urskov. *Lasses store verden* er realisme, der viser, hvor fantastisk og grotesk verden i virkeligheden er. Det er en realisme, der uden selv at have fantastiske træk tydeligt viser fantasiens betydning i barndommen.

Poetisk realisme

Realistiske romaner for unge kæmper i disse år en hård kamp med fantasyromanerne. En forfatter, der har taget kampen op, er Bente Clod med den

roste Thilde-trilogi: *Englekraft* (2001), *I vilden sky* (2001) og *Himmelfald* (2002) om Thilde, der er i færd med at rejse sig fra den liggende stilling, hun har indtaget i nogle år. Hun er 18 år og har i en periode røget lidt for meget hash, boet på gaden, spildt sin tid, og nu skal det være slut. Hun er flyttet ind hos sin mor, der forsøger at arbejde sig ud af depressionen, efter at Vor Fader, Thildes far, blev alternativ og flyttede i kollektiv, og morens søster Lis døde.

Thilde savner også mosteren. Det var moster Lis, der førte Thilde ind i musikkens verden, og det er hende, der nu er som en engel, der passer på og inspirerer Thilde. Trilogien følger hvad Thildes kalder Det Store Projekt med at komme på ret køl. Thilde drømmer om at blive optaget i Sankt Annæ Gymnasiums kor, søge ind på Musikalsk Grundkursus og komme til at leve af at synge. Imens må hun synge for at leve. Da Thilde boede på gaden og langsomt fjernede sig fra livet, sang hun ikke, ligesom det for alvor gik galt for Thildes ven, Christian, da han solgte sin violin. Musikken holder i live. Musikken skaber liv. Musikken er den strukturerende faktor i Thildes liv. Det er musikken, der bringer Thilde og veninden Camilla sammen, det er musikken, Thildes fremtid skal bygges på: "[C]elloen spiller, den er større end os, det er musikken, det handler om. Musikken, der kan få os til at elske og kæmpe og synge i vilden sky" (*I vilden sky* s. 232). I Thildes kamp for at bekæmpe fortidens sorte skygger og nå drømmen er hendes mantra teksten til "Lysets engel": "Lysets engel går med glans gennem himmelporte. For Guds engels strålekrans flygter alle nattens skygger sorte." Det er sangen, der skal få hende fri af det lurende mørke, af nattens sorte skygger.

Det interessante ved Thilde-trilogien er, at den barske historie indstifter en poetisk realisme. Poetisk, fordi poesien skinner igennem i stilen, men også fordi poesien i form af musikken og sangteksterne spiller en stor rolle. Som da Alanis Morissettes "Hand in my Pocket" beskriver Thildes tilstand og redder hendes dag en tidlig morgen på rengøringsarbejde i SuperBrugsen. Virkeligheden inspirerer til sangene, og sangene passer til livet. Denne konvergens af liv og musik gør bøgerne poetiske, men også realistiske. Musikken, hvad enten det er pop, rock, klassisk, er en del af virkeligheden. Blandingen af stilarterne giver en realistisk repræsentation af vores postmoderne tid, hvor Händel og Björk går hånd i hånd, og "Dejlig er jorden" synges på lige fod med Shania Twains "Man! I feel like a Woman" og Alicia Keys "Falling". Også sprogligt er der tale om en stilblanding af slang og ungdomssprog ('Pleeze', 'pollen'), øgenavne (TaberThilde, Tjeksilden, Mister Music, Krammedrengen) og poetiske og sansemættede formuleringer.

Realisme i kort form

Realisme har oftest været at finde i romaner – især for unge, men netop for de unge ser man i disse år flere eksempler på realisme i kort form. Et eksempel på dette er Peter Mouritzen, der også er kendt for at skrive både vrøvlevær og gyserhistorier for børn, men som de seneste år har begået en række noveller for unge med *Muskler og andre noveller* (2002) og *Mandomsprøven og andre noveller* (2003). Sidstnævnte handler om originaler, ensomme mennesker, lystløgnere og andet godtfolk. Novellerne er meget korte, flere blot et par sider og præget af en forskellighed i udtrykket. Der er klassiske noveller med en pointe til sidst, der vender op og ned på historien. Der er små korte tekster, der minder om de minimalistiske beskrivelser af slices-of-life, som de eksempelvis ses hos Helle Helle.⁵ Enkelte grænser til fantastiske fortællinger og magisk realisme, og én fortælles ud fra en hånds synsvinkel, hvorved hånden på grotesk vis får sit eget liv.

Forskellige som de er, vidner novellerne dog alle om en stil- og sprogbevidsthed. Det er interessant, at selv i disse realistiske tekster er der en "legen" med metafiktive træk og ordspil. Hos Mouritzen finder man en sprogbevidsthed, der adskiller nutidens realisme fra en tidligere realisme, hvor sproget mere blev brugt som vehikel for budskabet. Og man finder en opmærksomhed rettet mod fortællingens evner. I novellen "Man overlever jo" ændrer fiktionen virkeligheden. En novelle redder Rasmus fra bøllerne, der har idømt ham en bøde. Han skriver sin historie til en novellekonkurrence i håb om at vinde penge, så han kan betale bøden. Da bøllerne finder historien, der handler om at blive tvunget til at betale en bøde, forsvare Rasmus sig med at sige: "Det er jo bare en novelle – det er jo ikke virkeligt" (s. 26), og efter endt læsning af historien, lader de ham slippe. Flere af novellerne tematiserer i deres realisme sproget og det at skrive og fortælle historier. I "Big 4" lyder det fra en ung mand, der gerne vil være forfatter, at forfatteri er en uhelbredelig sygdom. Man ser alt gennem en digters briller – situationer, samtaler, mennesker – og skræmmer dermed andre væk. Samme unge mand har en følelse af, at nogen skriver *ham*. Og ud over at en bartender, som han snakker med, og som en twist til slut i historien noterer, hvad de har snakket om, fordi *han* forsøger at være forfatter og skrive historier, så bliver den unge mand jo også "observeret" og skrevet af Peter Mouritzen. Det metafiktive understreges i novellen "Kongo" om Kong O, konge over originalerne, hvis religion er Den lille hvide prik, der sidder på brystet og bliver smudsig hvis man handler forkert. Da han dør, sætter man på hans gravsten en hvid prik, der, da gravstenen sløjfes, på metafiktiv vis ender som "et trist, lille

punktum, her” (s. 124). Og denne prik, dette punktum er ikke blot slutningen på novellen, men på hele samlingen.

Frit flyvende

Midt i udbuddet af fantasy, magisk realisme og nonsens trives realismen i børnelitteraturen i disse år. Dog er der tale om en mere æstetisk realisme end den, man før har forbundet med børnelitteraturen. Sproget opfattes ikke som gennemsigtigt, det er ikke bare et redskab til at bringe en morale frem, ligesom der indskrives en bevidsthed om fiktionens væsen. Hvis der findes en morale, så er det, at kunsten, litteraturen eller musikken kan være et middel til at komme overens med verden. I de omtalte bøger er englen med til at vise, at realisme for både store og små ikke er tynget til jorden, verden, virkeligheden. Børnelitteraturen flyver frit på realismens vinger.

Noter

- 1 Stounbjerg, Per: Tilforladelighed og underliggørelse. Om realismen, i: Iversen, Stefan, Jørgensen, Heidi og Nielsen, Henrik Skov (red.): *Om som om*, Akademisk Forlag 2002, s. 12.
- 2 Aristoteles: *Poetik*, Hans Reitzels Forlag, 1994, s. 11.
- 3 Et forhold Jørgen Holmgaard gør opmærksom på i Realisme og narrativitet i: *Gensyn med realismen* (1996). En artikel der, uden specifikt at beskæftige sig med børnelitteratur, er interessant i denne forbindelse, blandt andet fordi børnelitteratur i højere grad er narrativ end lyrisk.
- 4 Socialrealisme findes også i dag, men i ny form. En bog som Dorte Karrebæks *Pigen der var go' til mange ting* kan med behandlingen af den ændrede rollefordeling mellem de barnlige voksne og de voksne børn kategoriseres som en slags socialrealisme. Men behandlingen af emnet sker i en grotesk stil, både i tekst og billede.
- 5 Den minimalistiske form, som man finder den hos flere danske forfattere, bliver ofte karakteriseret som realistisk.

Litteratur

- Aristoteles: *Poetik*, Hans Reitzels Forlag, 1994
- Holmgaard, Jørgen (red.) *Gensyn med realismen*, Center for Æstetik og Logik, 1996
- Iversen, Stefan, Jørgensen, Heidi og Nielsen, Henrik Skov (red.) *Om som om – realisme i teori og nyere kunst*, Akademisk Forlag, 2002
- Knudsen, Britta Timm og Thomsen, Bodil Marie (red.) *Virkelighedshunger. Nyrealismen i visuel optik*, Tiderne Skifter, 2002
- Lukàcs, George: Fortælle eller beskrive?, i: Reinvaldt, Henrik (red.) *Essays om realisme bd. 1*, Medusa, 1978

Børnelitteratur

Johansen, Anders: *Lasses store verden*, Illustreret af Mette-Kirstine Bak, Modtryk, 2003

Clod, Bente: *Englekraft*, Høst & Søn, 2001

Clod, Bente: *I vilden sky*, Høst & Søn, 2001

Clod, Bente: *Himmelfald*, Høst & Søn, 2002

Karrebæk, Dorte: *Pigen der var go' til mange ting*, Forum, 1997

Mouritzen, Peter: *Manddomsprøven og andre noveller*, Høst & Søn, 2003